

УДК 351.854:001.891

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2026.1.bon.153-194>

Оригинални научни рад/Original scientific paper

Примљен/Received: 22. 8. 2025.

Прихваћен/Accepted: 14. 4. 2026.

Драгомир БОНЦИЋ

Институт за савремену историју

dragomirbondzic@yahoo.com

ORCID: 0000-0003-0725-7864

Марџин ПРЕВИШИЋ

Филозофски факултет, Загреб

martinprevisic@gmail.com

ORCID: 0009-0002-9750-6333

Комисија за помоћ у научним истраживањима 1952–1955

АПСТРАКТ: У раду се представља састав, циљеви и рад Комисије за помоћ у научним истраживањима (КПНИ) која је деловала од 1952. до 1955. Комисија се бавила организацијом, финансирањем и координацијом научних истраживања у Југославији, превасходно геолошких и рударских истраживања у потрази за рудом урана, и радом института за нуклеарна истраживања који су основани крајем 40-их и почетком 50-их година 20. века (Институт за физику „Борис Кидрич” у Винчи, Физикални институт „Јожеф Стефан” у Љубљани и Институт „Руђер Бошковић” у Загребу). Деловање Комисије се посматра у оквиру развоја југословенског нуклеарног пројекта и спољних и унутрашњих фактора који су утицали на њега. Априла 1955. ингеренције Комисије су прешле на новоформирану Савезну комисију за нуклеарну енергију (СКНЕ) која се у наредном периоду бавила поменутиим питањима. Рад је настао на основу архивске грађе КПНИ која се чува у Архиву Југославије и података из других архивских фондова Архива Југославије, грађе Физикалног института „Јожеф Стефан” у

Архиву Републике Словеније у Љубљани, Архиве Института „Руђер Бошковић” у Загребу и релевантне литературе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југославија, нуклеарна истраживања, уран, реактор, нуклеарни институти, Комисија за помоћ у научним истраживањима

Увод – њочени југословенској нуклеарној пројекцији

После Другог светског рата у социјалистичкој Југославији су покренута научна истраживања у области нуклеарних наука. Држава је из предратног периода наследила слабе капацитете у науци уопште, док у области нуклеарних наука тих капацитета, институционалних и кадровских, скоро да није ни било. Требало је кренути од нуле. Упркос томе, државно руководство је већ крајем 1940-их година покренуло широка истраживања са великим амбицијама у развоју нове научне дисциплине, али и њене привредне, па и војне примене. За кратко време, основана су три научна института која су, у већој или мањој мери, имала примарни задатак да се баве фундаменталним и примењеним истраживањима у области нуклеарних наука и испитивања структуре материје. Прво је јануара 1948. године основан Институт за физику у Винчи, код Београда, који је ускоро назван Институт за испитивање структуре материје, а од 1953. године Институт за нуклеарне науке „Борис Кидрич”, по државном руководиоцу у области привреде који је обезбеђивао средства за оснивање института и нуклеарна истраживања уопште. Већ 1949. године је у Љубљани, у оквиру Словеначке академије знаности и уметности, основан Физикални институт „Јожеф Стефан”, по словеначком физичару из 19. века, који је такође имао задатке везане за развој нуклеарних наука. На крају је 1950. и у Загребу основан Институт „Руђер Бошковић”, који је у почетку деловао у оквиру Југословенске академије знаности и умјетности. Иако су новоосновани институти радили и на фундаменталним истраживањима у разним областима физике и других природних наука, државно руководство их је превасходно усмеравало ка истраживању нуклеарне енергије и њене примене.¹

1 О почетку нуклеарног програма и оснивању Института види: Dragomir Bondžić, *Između ambicija i iluzija. Nuklearna politika Jugoslavije 1945–1990* (Београд: ISI, Друштво исто-

Почетак рада на истраживањима у новој научној области важној за државу, науку и војску био је прекривен велом строге тајности и под контролом највишег државног врха, савезних државних органа и органа Управе државне безбедности (УДБ). Институт у Винчи је и формално био под ингеренцијом Председништва ФНРЈ, а институти у Загребу и Љубљани, иако су формално радили у оквиру академија наука и добијали и средства из републичких буџета, главна средства за изградњу и за кључна истраживања добијали су из савезног буџета, односно од Председништва ФНРЈ. Како би надгледало и усмеравало рад института и научна истраживања уопште, државно руководство је у марту 1948, непосредно после оснивања Института у Винчи и у време захуктавања сукоба са Совјетским Савезом, основало *Управу за координацију рада научних институција* у оквиру Председништва ФНРЈ. Управа је почела са радом 1. маја 1948. са два намештеника, а до краја године имала је девет запослених. У почетку су више ангажовани спољни сарадници, пре свега стручњаци са Београдског универзитета и разни специјалисти у истраживачким тимовима на терену. До 1950. године имала је 105 службеника. Рад у Управи је био строго поверљив, особље је морало да буде поуздано и проверено, све се одвијало под контролом и координацијом УДБ-е, а са активностима је поред шефа УДБ-е Александра Ранковића, био упознат и сам Јосип Броз Тито.²

Управа је званично била надлежна за усклађивање рада научних института у земљи, а поред тога, координирала је рад научно-ис-

ričara „Stojan Novaković”, 2016), 47–73; Marko Miljković, *Titova atomska bomba: jugoslavenski nuklearni program 1948–1970* (Zagreb: Srednja Europa, 2025), 41–129; Dragomir Bondžić, „Science, Energy and Weapons: Nuclear Ambitions of Socialist Yugoslavia 1945–1990”, *Savremena istorija* 1 (2026), 217–242; Tanja Rudež, Krunoslav Pisk, *Institut Ruđer Bošković. Ljudi i događaji 1950–2000* (Zagreb: Školska knjiga, 2017), 7–25; Павле Савић, *Наука и друштво. Изабрани радови. Прилози животопису, прир. Владимир Дедијер, Милица Мужјевић* (Београд: СКЗ, 1978), 306; Павле Савић, *Казивања Павла Савића о њериогу 1944–1960 године* (Београд: Институт за нуклеарне науке „Винча”, 1993), 10–11; Бранислава Перовић-Нешковић, ур, *Пола века Института „Винча” (1948–1998)* (Београд, Институт за нуклеарне науке „Винча”, Завод за уџбенике, 2000), 12–23.

2 Bondžić, *Između ambicija i iluzija*, 75–76; Miljković, *Titova atomska bomba*, 68–72; Архив Југославије (АЈ), фонд Кабинет Маршала Југославије (836), КМЈ-II-6-a/4 (1948), Извештај о раду Управе (за научно истраживачки рад) за 1948. и задацима за 1949 (достављен потпредседнику Владе ФНРЈ, Александру Ранковићу).

траживачке делатности и обавештајне службе, пратила развој нових научних и техничких области у иностранству (нарочито атомске физике) и руководила добијањем научно-техничких информација, проналазака, инструмената и постројења из иностранства. У питању су биле нове области науке о којима се мало знало, за које је требало школовати стручњаке и ангажовати „обавештајну научну службу” која би „свим средствима, легалним и илегалним” прибављала тајне информације о истраживању и примени атомске енергије у иностранству. Временом се као најважнији задатак Управе појавило надзирање и помагање истраживања уранове руде у Југославији. То је био први конкретан задатак повезан са радом на нуклеарним истраживањима и одвијао се кроз систематско претраживање терена у потрази за рудом урана и руковођење истражним рударским радовима на пронађеним лежиштима урана. Овакво усмерење Управе проистицало је из једног од малобројних поузданих знања које су руководиоци југословенске нуклеарне политике имали у почетном периоду рада, а то је да је за рад на нуклеарним наукама основни и неопходан услов поседовање нуклеарних сировина, односно урана. Иза тога је стајао главни циљ – стварање базе и средстава за будући развитак атомске физике, атомске енергије и њене примене, како мирнодопске тако и војне, и сустизање других држава на том пољу. То је био задатак који се није могао назрети из самог имена Управе.³

Оснивање института и Управе, значај који им је придаван и тајност рада указују на скривене амбиције југословенског руководства да се већ крајем 40-их година упусти у војну нуклеарну авантуру и посвети изради атомске бомбе. И поред недостатка извора, пре свега документације УДБ-е, неки подаци потврђују такав сценарио. Стеван Дедијер, новинар, обавештајац и предратни студент теоријске физике на Принстону је у мемоарима тврдио да су га Милован Ђилас и Едвард Кардељ септембра 1949. позвали да дође у земљу и у Винчи помогне на изради атомске бомбе, коју је Југославија морала имати по сваку цену, чак и ако би морала годинама да „издваја пола националног дохотка”.⁴ Према

3 Bondžić, *Između ambicija i iluzija*, 76–81; AJ, 836, KMJ-II-6-a/4 (1948), Извештај о раду Управе (за научно истраживачки рад) за 1948. и задацима за 1949.

4 Stevan Dedijer, *Špijun kojeg smo voljeli. Autobiografija* (Zagreb: VBZ, 2011), 177.

Дневнику рада Института у Винчи који је Павле Савић повремено водио током 1950, наводи се да је на састанку 15. децембра 1950. Милован Ђилас нагласио да је циљ Института атомска бомба коју земља мора имати да би се бранила од спољашњих опасности.⁵ Недостатак докумената онемогућава да се тачно утврди ко и када је одлучио да Југославија започне војни нуклеарни пројекат, али може се закључити да је у периоду 1948–1950, у време оснивања Института у Винчи и Управе, потраге за уранијумом, отварања сукоба са Совјетским Савезом и тренутка када је ова сила извршила свој први нуклеарни тест (29. август 1949), југословенски врх одлучио да, без обзира на реалне могућности, расположиве капацитете усмери ка овладавању технологијом производње нуклеарног оружја. Такав потез је био очекиван у време страха од совјетске инвазије, потпуне изолованости и од Истока и од Запада, као одговор на спољну претњу и израз решености да се на сваки начин сачува независност земље.⁶

Управа за координацију рада научних института се почетком 50-их година углавном концентрисала на потрагу за рудом урана, као основним условом за рад на главном задатку – развоју нуклеарних истраживања. О томе сведочи и низ кадровских и организационих промена током 1951. Прво је почетком те године на чело Управе, уместо дотадашњег директора Слободана Накићеновића, дошао Батрић Јовановић, ранији помоћник министра за обојену металургију; већ 23. јуна 1951. донета је Уредба о организацији и раду *Управе за рударска истраживања и рударске студије*, чиме су надлежности раније Управе пренете на нови орган. Нова Управа се бавила пре свега научним обрађивањем резултата предузећа за рударска истраживања и налазила се у надлежности Савета за екстрактивну индустрију ФНРЈ.⁷ Нови орган и ње-

5 Архив САНУ, Из заоставштине Павла Савића, бр. 14407/11, Дневник Института, 15. 12. 1950.

6 Bondžić, *Između ambicija i iluzija*, 98–106; Miljković, *Titova atomska bomba*, 75, 81, 96–111; У исто време, Југославија се у Уједињеним нацијама залагала за ограничење и контролу свих врста наоружања (и конвенционалног и нуклеарног), али и за уклањање самих узрока ратова који су виђени у неравноправности и неуважавању интереса малих земаља – Марина Костић Шулејић, *Војна неутралности и нуклеарно оружје – између њосеговања и забране. Случај Европе и оиције за Србију* (Београд: ИМПП, 2024), 169–172.

7 Radule Popović, ur, *Geoinstitut. Prvih pedeset godina 1948–1998* (Београд: Geoinstitut, 1998), 34, 48–49.

гов назив и надлежности учврстили су већ постојеће усмерење на потрагу за рудом урана као основним предусловом за развој како мирно-допских, тако и евентуалних војних истраживања у области атомске енергије. Међутим, нова Управа није дуго постојала и ускоро је замењена новим органом са прецизнијим циљевима и задацима.

Сређином 1952. основана је Комисија за помоћ у научним истраживањима (КПНИ) која је преузела надлежности раније Управе за координацију рада научних института и деловала до 1955. године. Оснивање и деловање КПНИ свакако представља нову, важну фазу развоја југословенског нуклеарног програма током прве половине 50-их година, период јачања амбиција, али и даљег формулисања циљева, лутања и несналажења, неуиграности и покушаја прилагођавања сопственим амбицијама, али и унутрашњополитичким и спољнополитичким околностима. Оснивање Комисије се десило у време заокруживања институционалне основе нуклеарног пројекта формирањем сва три института и представљало је резултат ширења знања и амбиција и јачања међународне сарадње, која је већ у том периоду била усмерена ка важним нуклеарним центрима западне Европе и Скандинавије.⁸ Оснивање се одиграло у време унутрашњих промена и извесне либерализације и приближавања Југославије Западу почетком 50-их година; у том контексту је већ 1951. САД подржао учешће Југославије у оснивању ЦЕРН-а (*Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire*), како би и на тај начин приближио ову земљу блоку западних земаља. Иако је Југославија учествовала у оснивању ЦЕРН-а три године касније, то је био само почетак и део шире игре научне дипломатије, која се преламала и кроз рад КПНИ, чиме је припреман терен за њено даље интензивирање и веома значајну улогу у наредном периоду.⁹ Циљ чланка

8 Slobodan Nakićenović, *Nuklearna energija u Jugoslaviji* (Beograd: Export press, 1960), 97–99; Dedijer, *Špijun kojeg smo voljeli*, 183–185; Rudež, Pisk, *Institut Ruđer Bošković*, 11, 13, 27, 38–49.

9 John Krige, *American Hegemony and the Postwar Reconstruction of Science in Western Europe* (Cambridge, M. A: MIT Press, 2006), 67; Jacques E. C. Hymans, *Achieving Nuclear Ambitions: Scientists, Politicians, and Proliferation* (New York: Cambridge University Press, 2012), 183; Carla Konta, „Yugoslav Nuclear Diplomacy between the Soviet Union and the United States in the Early and Mid-Cold War”, *Cahiers du monde russe*, vol. 60, no. 2–3 (2019), 417–440; Miljković, *Titova atomska bomba*, 157–181, 190–191.

је да се на основу доступне архивске грађе¹⁰ реконструише састав и рад КПНИ, њени циљеви и задаци, очекивања државног врха, основни проблеми и тешкоће у раду, са посебним освртом на односе трију југословенских нуклеарних института, њихове размирице, трвења и покушаје заједничког координисаног рада и са оквирним смештањем у шири унутрашњо-политички и спољнополитички контекст.

Оснивање и састав КПНИ

Средином 1952. године, 9. августа, на предлог председника Привредног савета ФНРЈ Бориса Кидрича, основана је *Комисија за помоћ у научним истраживањима* при Председништву Владе ФНРЈ, која је обављала послове сличне пословима Управе за координацију рада научних института. Задатак јој је био да помаже развој научно истраживачког рада, посебно у „новим” научним областима; у стварности, Комисија се бавила пре свега развојем нуклеарних истраживања. Нешто више од месец дана после оснивања, 19. септембра 1952, председник Владе ФНРЈ Јосип Броз Тито именовоа је председника и чланове Комисије. За председника је именован Борис Кидрич, министар у Влади ФНРЈ и председник Привредног савета ФНРЈ, а за чланове: Иван Гошњак, заменик министра народне одбране; Светозар Вукмановић Темпо, министар у Влади ФНРЈ и председник Савета за индустрију и грађевинарство ФНРЈ; Јово Капичић, помоћник министра унутрашњих послова ФНРЈ; Антон Петерлин, ди-

10 У Архиву Југославије сачуван је фонд КПНИ (867), који је накнадно издвојен из ширег фонда Савезне комисије за нуклеарну енергију (СКНЕ, 177). Фонд има само једну фасциклу, али у њој се налазе записници свих седница Комисије са пропратним материјалом, записници и материјали међуинститутских седница, као и материјали о сарадњи са ЦЕРН-ом (Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire), преписка, строго поверљива и поверљива архива које обухватају период од 1952. до 1955; књиге обичног, поверљивог и строго поверљивог деловодног протокола. Сведочанства о раду КПНИ и односима међу нуклеарним институтима могу се наћи и у документацији Института „Руђер Бошковић” у Загребу која се чува у Архиви Института, као и у документацији Института „Јожеф Стефан” у Љубљани која се чува у истоименом фонду у Архиву Републике Словеније. АЈ, 867-1-1; Архива Института „Руђер Бошковић” у Загребу (АИРБ), Преписка са КПНИ, Преписка са институтима 1952–1955. и Састанци КПНИ 1952–1955; Архив Републике Словеније (СИ АС), 1961, фонд Институт Јожеф Стефан (ИЈС).

ректор Института „Јожеф Стефан” у Љубљани; Роберт Вален, шеф физичке лабораторије Института за испитивање структуре материје; Павле Савић, професор и академик; и инжењер Слободан Накићеновић.¹¹

Треба нагласити да је прва седница КПНИ одржана у Љубљани 29. јула 1952. године, пре њеног званичног оснивања, објављивања решења о оснивању у *Службеном листу* и пре именовања чланова. Седници су присуствовали сви појединци који су потом именовани одлуком од 19. септембра 1952. На дневном реду је било саопштење о оснивању Комисије, њеном саставу и задацима, као и актуелни задаци о којима је говорио Борис Кидрич, а усмени реферат поднео Слободан Накићеновић. Обојица су истакли успехе у изградњи института у Винчи, Љубљани и Загребу, стварању основних материјалних предуслова, „окупљању кадрова” и откривању руда. Потом су постављени и главни задаци, које је требало разрадити „у року од 1-2 месеца”. Трбало је развити научну, економску, технолошку и рударску делатност и у перспективи приступити изградњи нуклеарног реактора, са графитом или тешком водом. Све ово сведочи о континуитету рада на нуклеарним истраживањима и темељној припреми оснивања КПНИ и њених циљева и задатака у претходном периоду.¹²

Важна је чињеница да је за председника Комисије постављен Борис Кидрич, високи државни и партијски руководиоца. Кидрич је као председник Савезне планске комисије и Привредног савета, у оквиру рада на планирању привредног развоја земље, од почетка подржавао југословенски нуклеарни пројекат, издвајао средства из савезног буџета за оснивање нуклеарних института и развој нуклеарних истраживања. Сада је и формално дошао на чело новооснованог органа који се бавио нуклеарним ис-

11 „Решење о оснивању Комисије за помоћ у научним истраживањима”, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 42, 13. 8. 1952; АЈ, фонд Председништво ФНРЈ (50), 40–89, Одлука о именовању чланова Комисије за помоћ у научним истраживањима, бр. 3203, 19. 9. 1952.

12 АЈ, фонд Комисија за помоћ у научним истраживањима – КПНИ (867), фасцикла 1, архивска јединица 1, Записник I састанка КПНИ, 29. 7. 1952; Иако је први састанак одржан крајем јула, у поверљивом деловоднику КПНИ први документ је заведен 13. септембра 1952, у строго поверљивом деловоднику 24. септембра 1952, а у обичном деловодном протоколу 20. септембра 1952 (Исто, књига 1, Строго поверљиви и поверљиви деловодни протокол 1952–1954; Исто, књига 2, Деловодни протокол, 1952–1954).

истраживањима, односно на чело југословенског нуклеарног пројекта. Међутим, није се дуго задржао на том месту, пошто се убрзо разболео и преминуо 11. априла 1953.¹³ После његове смрти, 18. јула 1953. Савезно извршно веће је донело ново решење по којем су Комисију чинили: Светозар Вукмановић Темпо као председник, Слободан Накићеновић као секретар, и чланови Павле Савић, др Антон Петерлин, др Иван Супек, др Роберт Вален, инжењер Драгиша Ивановић и Стеван Дедијер.¹⁴

Треба истаћи и да се у првом саставу Комисије из септембра 1952, уз чланове из области науке, привреде и унутрашњих послова, нашао и представник Југословенске народне армије (ЈНА), народни херој, генерал Иван Гошњак, тада на положају заменика министра народне одбране. То је сведочио о веома важном, војном аспекту нуклеарних истраживања, те о амбицијама и потенцијалним циљевима југословенског нуклеарног пројекта. Међутим, ни Гошњак, који је у јануару 1953. заузео положај државног секретара за послове народне одбране, није се нашао у новом саставу Комисије јула те године.¹⁵ Септембра 1952. у КПНИ се нашао, а јула 1953. из ње изостао и народни херој, генерал УДБ-е и помоћник савезног министра унутрашњих послова Јово Капичић. Капичић је као високи официр УДБ-е и раније надзирао и обезбеђивао нуклеарна истраживања, посебно потрагу за ураном, набавку инструмената у иностранству и изградњу и развој института у Винчи. Накратко је и формално деловао у органу који је руководио нуклеарним истраживањима, а потом се посветио другим дужностима. И сам је касније сведочио о

13 *Enciklopedija Jugoslavije*, том 5 (Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1962), 246; *Enciklopedija Slovenije*, том 5 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991), 62–63; Ivan Supek, *Tragom duha kroz divljinu* (Zagreb: Profil, 2006), 182–183; Rudež, Pisk, *Institut Ruđer Bošković*, 18; Перовић-Нешковић, *Пола века Института „Винча“*, 16–17, 20; О Кидричевој улози у покретању југословенског нуклеарног пројекта говори и чињеница да је после његове смрти, 23. априла 1953, Институт у Винчи добио име Институт за нуклеарне науке „Борис Кидрич”, које је носио до 19. јануара 1991.

14 АЈ, 867-1-1, Решење о именовану чланова Комисије за помоћ у научним истраживањима, бр. 250, 18. 7. 1953.

15 *Enciklopedija Jugoslavije*, том 3 (Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1958), 512–513; Ivan Gošnjak, „Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje”, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025, datum pristupa 26. 7. 2025, <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/10>>; Гошњак је у марту 1955. постављен за члана СКНЕ и у њој до почетка 1960-их година заступао војне интересе у нуклеарним истраживањима.

оснивању овог органа који је назвао „Атомска комисија” и изнео неколико непрецизних података о њеном саставу и раду.¹⁶

Комисијом је од средине 1953. руководио њен дотадашњи члан, народни херој, високи државни и партијски функционер, члан ЦК КПЈ, председник Привредног савета ФНРЈ и Савета за индустрију и грађевинарство ФНРЈ и потпредседник СИБ-а Светозар Вукмановић Темпо. Стари партијски кадар, са искуством у руковођењу државним, партијским и војним органима, задужен за питања планирања, привреде, индустрије, рударства и енергетике, Вукмановић је био погодна решење за руковођење Комисијом чије су активности имале велики значај у свим наведеним областима.¹⁷ Место у Комисији је задржао и у њој добио функцију секретара Слободан Накићеновић, такође поуздани партијски кадар, са образовањем инжењера телекомуникација, али и искуством обавештајног рада. Накићеновић је био начелник Управе за координацију рада научних института 1948–1949, директор Института у Винчи

16 Tamara Nikčević, *Goli otoci Jove Kapičića* (Beograd: VBZ, 2010); Bondžić, *Između ambicija i iluzija*, 92–105; Капичић је навео део чланова „Атомске комисије” која је по њему настала после сукоба са СССР-ом, са циљем да се створе институти и доведу стручни људи из иностранства. Издвојена су велика новчана средства и пружена безрезервна помоћ, све је држано у тајности, УДБ-а се бринула да информације не процуре у јавност, а он је лично био задужен за безбедност. Капичић наводи и да је њему лично Борис Кидрич дао задатак да нађе уран. Исто тако, он тврди да је на једном од састанака Комисије Ранковић саопштио идеју да Југославија мора да направи атомску бомбу, „зато што су је имали Руси и Американци, а мало ко ће се усудити да нападне онога ко има атомско наоружање”. „Атомска бомба је зло, али даје држави сигурност”, закључивао је Капичић. Међутим, проблем је што Александар Ранковић уопште није био члан КПНИ, нити је по сачуваним записницима присуствовао ниједној седници; касније, када је Ранковић постао председник СКНЕ, Капичић није био њен члан. Наравно, увек треба имати у виду и конспиративност и начин рада УДБ-е и оставити могућност да Капичић ипак даје истинит податак (Nikčević, *Goli otoci Jove Kapičića*, 161–166). За осталу делатност Јове Капичића везану за сукоб са Стаљином и оснивање Голог отока види: Martin Previšić, *Goli otok – Istorija* (Beograd: Vukotić Media 2023), 197, 200, 241, 290, 302–303.

17 *Српски диографски речник*, том 2, ур. Чедомир Попов (Нови Сад: Матица српска, 2006), 434–436; *Српска енциклопедија*, том 2, ур. Чедомир Попов, Драган Станић (Нови Сад, Београд: Матица српска, САНУ, Завод за уџбенике, 2013), 883; Svetozar Vukmanović Tempo, *Revolucija koja teče*, 1–4 (Zagreb: Globus, 1982). Вукмановић је од марта 1955. био и потпредседник СКНЕ и учествовао у креирању нуклеарне политике земље до 1959.

1949–1952, члан и секретар КПНИ 1952–1955, а потом и секретар СКНЕ 1955–1964. Од почетка је био једна од главних личности југословенских нуклеарних истраживања, близак сарадник Александра Ранковића и главна спона између научника и техничара с једне стране и државног и партијског руководства и УДБ-е са друге стране.¹⁸

Чланови Комисије у оба састава били су и научници Павле Савић, Роберт Вален и Антун Петерлин. Савић је био покретач и једна од кључних личности југословенског нуклеарног пројекта. Као предратни сарадник Ирене Жолио Кири на експериментима који су допринели открићу фисије, комуниста и учесник НОБ-а, уживао је велико поверење државног руководства, које је од њега имало и превелика очекивања. Био је оснивач и први директор Института у Винчи (1948–1949), члан КПНИ и СКНЕ и усмеравао је југословенски нуклеарни програм све до 1960, када га је напустио због неслагања са усмеравањем на енергетику.¹⁹ Роберт Вален је био француски научник холандског порекла, доктор нуклеарне физике са Сорбоне и лево оријентисани интелектуалац, који је 1948. дошао у Институт у Винчи и основао веома напредан сектор физике и савремених технологија. Постављен је 1952. за члана КПНИ, а на првој седници је тражио да се његово име као странца не објављује у званичном саставу Комисије. Касније је дао оставку на чланство, после дописа руководства Института у Винчи државном руководству из маја 1953. и сукоба који је тај допис изазвао. После пада Милована Ђиласа с власти 1954. вратио се у Француску, где је провео остатак живота.²⁰ Пе-

18 Popović, *Geoinstitut*, 325–326; Перовић-Нешковић, *Пола века Инстџитута „Винча“*, 16; Miljković, *Titova atomska bomba*, 72–73; Владо Бијелић, „Инжењер Слободан Накићеновић (1916–1996) и југословенски нуклеарни програм”, *Бока: Зборник радова из науке, културе и умјетности* 39 (2019), 145–184.

19 Државни архив Србије (ДАС), фонд Министарство просвете Србије (МПС), III, 26 (досије Павла Савића); Архив САНУ, досије Павла Савића; Савић, *Казивања Павла Савића*, 7–11; Савић, *Наука и друштво*, 15–356; Перовић-Нешковић, *Пола века Инстџитута „Винча“*, 12–23; Слободан В. Рибникар, „Павле Савић (1909–1994)”, у *Животи и дело српских научника*, том 5, ур. Милоје Р. Сарић (Београд: САНУ, 1999), 417–423; Dragomir Bondžić, „Rad Pavla Savića u Moskvi 1944. i 1945/46. i projekat za izgradnju jugoslovenskog instituta za fiziku”, *Istorija 20. veka* 2 (2015), 91–104.

20 Стеван Коички, „Роберт Жанет Вален (1912–1994)”, *Годишњак САНУ*, CI, за 1994 (1995), 643–644. (некролог); Перовић-Нешковић, *Пола века Инстџитута „Винча“*, 13, 15; АЈ, 867-1-1, Записник I састанка КПНИ, 29. 7. 1952.

терлин је био доктор физике Хумболтовог универзитета у Берлину, који је имао запажену улогу у развоју словеначке и југословенске науке и нуклеарног програма. Место у КПНИ је добио као оснивач и директор Института „Јожеф Стефан” у Љубљани. Био је касније и члан СКНЕ и учествовао у креирању нуклеарне политике земље до 1960, када је отишао у иностранство.²¹

Стручни део Комисије је у јулу 1953. појачан са још три научника који у почетку нису били њени чланови. Иван Супек, хрватски физичар, филозоф, књижевник и доктор квантне физике, оснивач и руководилац Института „Руђер Бошковић” у Загребу, био је члан КПНИ, а потом и СКНЕ до 1962. Од самог почетка је био жесток критичар југословенског нуклеарног пројекта, нарочито његових циљева, распореда средстава и односа између појединих института. Од 1960-их година је јавно износио и сумње да се у оквиру тог пројекта радило на производњи атомске бомбе.²² Стеван Дедијер, предратни студент теоријске физике на Принстону, комуниста, новинар и обавештајац је од 1949. радио у Институту у Винчи, а од 1952. до 1954. био и директор и у том својству и члан КПНИ од јула 1953. После пада Милована Ђиласа са власти смењен је са места директора, потом удаљен из Института, а 1961. је отишао у иностранство. Врло брзо је постао критички настројен према југословенском нуклеарном пројекту, а од краја 1960-их година је отворено писао о његовим војним амбицијама.²³ Драгиша Ивановић је био народни херој, инжењер и професор Београдског универзитета. Од 1950. до 1952. је студирао атом-

21 Vili Bukošek et al, ur, *Anton Peterlin 1908–1993: življenje in delo* (Ljubljana: SAZU, Institut Jožefa Stefana, 2008); Hymans, *Achieving Nuclear Ambitions*, 189–195; „Peterlin, Anton (1908–1993)”, Slovenska biografija, datum pristupa 18. 7. 2025, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi418621/>

22 Supek, *Tragom duha kroz divljinu*; Ksenofont Ilakovic, ur, *Ivan Supek 1915–2007, Spomenica preminulim akademikima*, sv. 187 (Zagreb: HAZU, 2013), 11–29, 49; Ivan Supek, *Ivan Supek: vizije i ostvarenja, nadanja i razočaranja* (Zagreb: Tragovi prošlosti, 2025); Rudež, Pisk, *Institut Ruđer Bošković*, 11–49; Bondžić, *Između ambicija i iluzija*, 37–40, 71–75, 296–316.

23 Dediđer, *Špijun kojeg smo voljeli*; Dragomir Bondžić, Martin Previšić, „Stevan Dediđer in the Documents of the State Security Service from mid-1950s to mid-1980s”, *Istorija 20. veka 2* (2025), 439–464; На првој седници КПНИ 29. јула 1952. Савић је предложио да у Комисију уђу Стеван Дедијер, Миладин Радуловић и „неко из Загреба”, али је Кидрич рекао да састав не треба ширити са људима који нису „изразити стручњаци”, а да ће питање Дедијера размотрити; АЈ, 867-1-1, Записник I састанка КПНИ, 29. 7. 1952.

ску физику код Енрика Фермија у Чикагу и на Универзитету Северне Каролине. Све то је допринело да буде укључен у нуклеарни пројекат и постављен за члана КПНИ јула 1953.²⁴

КПНИ је често одржавала и проширене седнице, којима су поред поменутих чланова присуствовали и други стручњаци, научници, директори института, итд. Тако су на неким седницама били присутни Миладин Радуловић-Крцун, директор Завода за геолошко-рударска и технолошка истраживања, Војко Павичић, директор Института у Винчи, и сарадници института у Загребу, Љубљани и Винчи Драго Грденић, Божо Тежак, Томо Босанац, Младен Паић, Златко Јанковић, Владимир Гласер, Владимир Логомерац, Милан Осредкар, Драгослав Поповић, Милорад Ристић, Милорад Млађеновић, Александар Милојевић и други. Поред тога, КПНИ је имала и стално запослено особље. Према систематизацији радних мјеста из новембра 1952. године у Комисији су радили секретар (С. Накићеновић), помоћник секретара (инжењер Љубомир Барбарих, који је помагао секретару, али бавио се и стручним предметима из подручја електротехнике и електронике), стручни саветник (за подручје хемије и хемијске технологије, инжењер Илија Ковачевић), стручни референт Добривоје Калиновић (за административне и рачуноводствене послове), возач-курир Чедомир Николић и чистачица. Укупно је било шест запослених.²⁵

Усмеравање и финансирање рада институција

КПНИ је током постојања, од 29. јула 1952. до 11. јануара 1955. одржала десет састанака. Састанци су одржавани у Београду (у седишту Комисије у Немањиној 6, или у институтима у Винчи, Загребу и Љубљани.

24 *Српски биографски речник*, том 4, ур. Чедомир Попов (Нови Сад: Матица српска, 2009), 52–53; Драгомир Бондић, *Универзитет у социјализму. Високо школство у Србији 1950–1960* (Београд: Институт за савремену историју, 2010), 351; АЈ, 836, КМЈ-III-2-а/22, Извештај Управе за координацију рада научних института, 15. 9. 1950.

25 АЈ, 867-1-1, бр. 12, 19. 11. 1952; Исто, Платни спискови КПНИ 1952–1955; Октобра 1954. плата секретара Накићеновића са додацима износила је 35.000, саветника Ковачевића 23.000, а шофера 10.940 динара. Занимљиво је да је Стеван Дедијер од септембра до децембра 1954, после смене са места директора у Винчи, а пре одласка на специјализацију у Швајцарску, вођен на платном списку као шофер, али са хонораром од 24.000 динара (у рангу саветника и дупло више од шофера) – Bondžić, Previšić, „Stevan Dedijer in the Documents”, 446.

Поред тога, рад Комисије се одвијао кроз припрему материјала, рад поткомисија, кореспонденцију и повремене састанке са нуклеарним институцима и другим научним установама, државним органима, привредним предузећима и војском. На крају, поједина питања из рада Комисије разматрана су и на међуинститутским састанцима три нуклеарна института којих је од септембра 1952. до јануара 1955. одржано десет.

Задатак КПНИ био је одређивање политике развоја на пољу нуклеарних наука и нуклеарне енергије и усмеравање, координација, надзор и финансирање рада нуклеарних института у Винчи, Лубљани и Загребу (у почетку и физичких института на филозофским факултетима у Сарајеву и Скопљу). У том смислу, Комисија је прегледала планове, програме и предлоге буџета института и одређивала износ и поделу одобрених финансијских средстава и њихову намену. У договору са управама института, Комисија је делила радне задатке, контролисала реализацију и анализирала резултате и извештаје о раду института. По свим питањима КПНИ је комуницирала са државним органима на свим нивоима и са привредним предузећима и организацијама.

У реферату „Преглед актуелних задатака у области атомске енергије код нас” на првом састанку КПНИ 29. јула 1952. Слободан Накићеновић је задатке Комисије поделио на развитак нуклеарних и блиских наука и изградњу „уранске пећи” (реактора). Развитак истраживачких радова на ширем подручју нуклеарних наука био је предуслов за решавање разних питања у области атомске енергије и структуре материје и обезбеђивао формирање кадрова способних да владају науком о атомском језгру и разноврсним научним и техничким гранама везаним за њу, да решавају задатке и примењују достигнућа из иностранства. С друге стране, „уранска пећ” је била једино познато постројење за ослобађање атомске енергије, а могла је да послужи и за стварање плутонијума за атомско оружје, за производњу радиоактивних изотопа, за разне научне и техничке сврхе и експерименте. Задатке КПНИ је груписао у три групе: сировине; теорија, конструкција и инструментација реактора; и шири научноистраживачки рад. КПНИ је требала да дели задатке, ангажује институте и индустрију, координише и евидентира извршење задатака, решава проблем кадрова, формулише политику веза са иностранством, решава питање финансирања и конспира-

ције. Комисија је доносила начелне одлуке, расподељивала задатке и финансије, давала рокове, обезбеђивала кадрове, креирала политику веза са иностранством, одређивала политику у развоју атомске енергије и нуклеарних наука, помагала установама и предузећима која су радила у области атомске енергије. Секретаријат на челу са секретаром је био извршни апарат који је, поред осталог, вршио координацију и евиденцију извршења задатака.²⁶

У време оснивања КПНИ југословенски институти су још увек били у изградњи и још увек се разматрало ком институту треба дати који задатак и у складу са тим која постројења и инструменте треба изградити и набавити, како би се плански, систематски и координисано радило на нуклеарним истраживањима. Било је много недоумица и непознаница и вођене су расправе о потреби за појединим уређајима и постројењима, улози и значају у нуклеарној политици земље, врсти, типу и начину набавке – односно производњи сопственим снагама или куповини у иностранству. Инсистирало се на сарадњи међу институти-ма, равномерној расподели задатака, сарадњи са другим научним установама и привредним и индустријским предузећима и детаљном прорачуну потреба и могућности, како научних, тако и привредних, економских и финансијских. Најважнији задатак и изазов био је изградња нуклеарног реактора или „уранске пећи” како се тада говорило, ради добијања и искоришћавања атомске енергије, научно истраживачког рада и формирања научних кадрова. Изградња реактора је била додељена институту у Винчи и око тога су вођене највеће расправе у КПНИ и међу институти-ма. Пре свега, постојала је дилема да ли правити реактор са тешком водом или са графитом као модератором. У Комисији је одржано више састанака којима су присуствовали стручњаци са стране који су подносили извештаје о теорији, конструкцији, инструментацији, намени, типовима реактора, на основу страних елабората и литературе и првих искустава домаћих стручњака у иностранству. Иако се рачунало и на сарадњу са иностранством (кроз трговачку размену, размену искустава и довођење стручњака), тежиште је требало ставити на домаће капацитете. Разматрано је и питање будуће производње

26 АЈ, 867-1-1, Записник и закључци I састанка КПНИ, 29. 7. 1952, Реферат „Преглед актуелних задатака у области атомске енергије код нас”.

изотопа у реактору и акцелераторима, потребним количинама и употреби у науци и привреди.²⁷

Без обзира на потребу за штедњом, на тешку финансијску ситуацију због велике суше и на нерешена научно-технолошка питања и недоумице, мале резерве сировина и недостатак кадрова, Комисија је чврсто стајала при одлуци да се гради реактор сматрајући да је поседовање реактора „велика тековина” за земљу и науку. Први реактор је требало да служи у научно истраживачке сврхе, за вежбу, обуку кадрова, стицање искуства и као основа за нове реакторе за производњу радиоактивних изотопа, а у перспективи и за „евентуалну градњу великих реактора за производњу енергије и фисибилног материјала”.²⁸

Технологију графита као модератора требало је решити у Винчи, а рад на технологији тешке воде је додељен Институту у Љубљани. Циљ је био да се после научно-истраживачког и лабораторијског рада институт оспособи за изградњу индустријског постројења за производњу тешке воде. Поједини инжењери сарадници института (А. Петерлин, Љубо Кноп, Фрањо Иван Хавличек, Владимир Логомерац и др.) извештавали су чланове КПНИ о резултатима, методама и проблемима на које се наилазило. Предвиђано је да се електрична енергија за производњу тешке воде добије из хидроенергетског система код Никшића. Графит је требало производити из угља у Фабрици феролегура и електрода у Шибенику и у фабрици „Метан” у Кутини. Разматрана је и могућност куповине тешке воде и графита у иностранству. Одлука коју технологију користити за изградњу реактора (графит или тешка вода), или користити обе истовремено, одлагана је и није била донета до краја постојања КПНИ. Требало је решити и проблем других материјала: алуминијума, нерђајућег

27 АЈ, 867-1-1, Записник и закључци I састанка КПНИ, 29. 7. 1952, Реферат „Преглед актуелних задатака у области атомске енергије код нас”; Исто, Записник и закључци II састанка КПНИ, 6. 12. 1952; Исто, пов. бр. 24. 25. 5.1954; Исто, пов. бр. 37, 2 9. 1954, КПНИ – Институт „Руђер Бошковић” (ИРБ); Исто, пов. бр. 42, 12. 10. 1954, Институт „Јожеф Стефан” (ИЈС) – КПНИ.

28 АЈ, 867-1-1, Записник и закључци II састанка КПНИ, 6. 12. 1952; Функционери Комисије су се трудили да убеди сараднике института да је изградња реактора важнији задатак од њиховог бављења фундаменталним наукама и критиковали „ширину” програма, односно бављење научним питањима која нису била директно везана за нуклеарне науке; Исто, Закључци III састанка КПНИ, 13–14. 3. 1953, Реферат „Задаци и програми института са освртом на расподелу, сарадњу и извршење”.

челика, берилијума, цирконијума, итд. Од почетка је требало решити како да се у нуклеарне циљеве уклопи загребачки институт, који су оснивачи усмеравали ка теоријским и фундаменталним нуклеарним истраживањима. Убрзо је као задатак Институту у Загребу додељена изградња акцелератора и циклотрона сопственим средствима. Важан сегмент рада био је стварање квалитетних кадрова и на томе је требало радити у свим институтима, али и кроз наставу на универзитетима и средњим школама и кроз ангажовање индустрије. На свим овим питањима требало је да институти сарађују међусобно и са индустријом и да избегавају дуплирање и триплирање послова.²⁹

У почетку су посебни напори били усмерени на проналажење и технолошки процес прераде сировина, пре свега урана и торијума, што је започето још пре формирања КПНИ. Комисија је овај посао убрзала, преузела руковођење предузећима за рударска истраживања, надгледала и координирала радове и разматрала извештаје и прогнозе које је подносио Миладин Радуловић Крцун, још одраније задужен за сектор нуклеарних сировина (од јуна 1951. директор Управе за рударска истраживања и рударске студије, а од априла 1953. до априла 1955. директор Завода за геолошко-рударска и технолошка истраживања). Од почетка је ова активност била под строгим контролом органа УДБ-е и придаван је велики значај конспирацији, посебно када су у питању залихе и технолошка прерада урана. Ипак, сматрано је да треба радити без „непотребног мистифицирања” и да пажњу треба посветити не спољашњим већ „унутрашњим мерама безбедности” и деловању комуниста међу научницима. Рад научних института је требало „популаризовати” и што више приближити јавности. Исто тако, требало је посветити пажњу деловању у иностранству, „врбовању” страних научника и прибављању још увек

29 АЈ, 867-1-1, Записник и закључци I састанка КПНИ, 29. 7. 1952, Реферат „Преглед актуелних задатака у области атомске енергије код нас”; Исто, Записник и закључци II састанка КПНИ, 6. 12. 1952; Исто, Записник V састанка КПНИ, 16. 12. 1953; Исто, Записник VI састанка КПНИ, 8. 1. 1954; Исто, Записник и закључци VII састанка КПНИ, 19–20. 7. 1954; Исто, Записник и закључци VIII састанка КПНИ, Загреб, 9–10. 11. 1954; Исто, Записник и закључци IX састанка КПНИ, Винча-Београд, 25–26. 12. 1954; Исто, пов. 16, 5 1. 1953, ИЈС–КПНИ; Исто, пов. 24. 25. 5. 1954; Исто, пов. 37, 2 9. 1954, КПНИ–ИРБ; Исто, пов. 38, 2. 9. 1954. КПНИ–А. Петерлин; Исто, 1/90, 30. 12. 1954, ИЈС–КПНИ; Исто, пов. 1, 7. 2. 1955. КПНИ–ИЈС.

тајних информација. Поред редовног прегледа резултата истраживања и могућих количина урана у земљи, разматрана је и могућност куповине урана на светском тржишту.³⁰

Упркос очекивањима, великим напорима и уложеним средствима, откривене и сигурне залихе руде урана нису биле поуздане и сигурне. У допису Накићеновићу јануара 1954. директор Института „Јожеф Стефан” А. Петерлин је истицао да су све процене по питању залиха урана које је слушао од представника Управе за рударска истраживања биле „лепе”, али да се „показало да су у питању сиромашна налазишта урана и да ми немамо довољно руде. Закључивао је да „узевши у обзир налазишта о којима се говорило данас се једва може говорити о реалним резервама урана”. Истовремено је упозоравао да су узорци руде упућивани на тестирање у Немачку, иако је институт у Љубљани био способан да изврши све потребне анализе.³¹

Међутим, ови ставови су врло брзо промењени. Средином 1954. је оцењено да су нађене довољне количине урана и да „треба радити смело” (обећано је 7-8 тона металног урана за 3-5 година, а укупно 90 тона). Новембра 1954, на једном од последњих састанака КПНИ поднет је извештај „рударске управе” који је говорио о довољним резервама урана „после више година безуспешног тражења”. Сматрано је да се располаже резервама од „бар 300 тона метала урана”. Радило се о резервама у гранитима (пре свега на Старој Планини, „Предузеће бр. 3”), руднику Идри-

30 АЈ, 867-1-1, Записник и закључци I састанка КПНИ, 29. 7. 1952, Реферат „Преглед актуелних задатака у области атомске енергије код нас”; Исто, пов. бр. 24. 25. 5. 1954; Исто, стр. пов. Слободан Накићеновић, „Стање атомске енергије код нас”, 15. 6. 1952 (елаборат); *Службени лист ФНРЈ*, бр. 8, 19. 2. 1953, 74-75; *Службени лист ФНРЈ*, бр. 18, 29. 4. 1953; Накићеновић, *Нуклеарна енергија у Југославији*, 79-80; Поповић, *Geoinstitut*, 34-36, 48-49; Миладин Радуловић је био дипломирани хемичар, члан КПЈ, током Другог светског рата по партијском задатку обавештајац у четничким јединицама. После рата је био истакнути учесник југословенског нуклеарног програма надлежан за рударска и геолошка истраживања. Присуствовао је седницама КПНИ када се расправљало о нуклеарним сировинама, а разматрано је и његово формално чланство у Комисији. За питање сировина је био задужен и касније, све до средине 1960-их година; Поповић, *Geoinstitut*, 328; Драгомир Бонцић, Милутин Живковић, „Миладин Радуловић Крцун (1912-1982). Прилози за биографију”, *Токови историје* 2 (2018), 119-142.

31 АЈ, 867-1-1, пов. бр. 16, 21 1. 1954, ЈИС-КПНИ; Исто, пов. бр. 15, 5. 2. 1954, КПНИ-ИЈС.

ји, али и у пепелу радиоактивних угљева из рудника Кочевје, Тимав, Подпићан, Кањижарница, Раша, Петричевац, и других. Додуше, у обе врсте налазишта уран се налазио у малој концентрацији и тек се радило на налажењу економичне методе искоришћавања, али ипак је оптимистички закључивано да се ситуација „сасвим променила” и да ће урана бити „више него за први реактор”. Сматрано је да утврђене резерве омогућавају изградњу нуклеарног реактора и „отварају могућности перспективног коришћења нуклеарне енергије на основу домаћих сировина”. Требало је да се реакторска група посвети питањима врсте, типа и величине реактора, пројектовању, ценама и роковима изградње, могућности сарадње са индустријом, расподели задатака међу институтима, иако и даље није била донета одлука да ли као модератор користити графит или тешку воду. Закључено је да предстоје велике инвестиције о којима је државни врх требало да одлучи на основу става КПНИ.³²

По свим овим питањима Комисија је са великим тешкоћама радила на прикупљању података о стању у појединим институтима и појединим научним и техничким гранама које су биле повезане са нуклеарним наукама. Подаци су се односили на стање кадрова, материјалних средстава, перспективне програме рада и њихово усклађивање, извештаје и постигнутим резултатима, даљим потребама итд. Извештаји су били углавном непотпуни и непрегледни, каснили су и често нису садржавали кључне податке, тако да је КПНИ често интервенисала и на састанцима критиковала руководства института и тражила боље извештаје и прецизније годишње планове рада.³³

Расподела новчаних средстава којима је располагала КПНИ варијирала је од године до године, зависно од укупног износа, потреба института, планских задатака, итд. Иако су институти добијали средства за оно

32 АЈ, 867-1-1, Записник и закључци VII састанка КПНИ, 19–20. 7. 1954; Исто, Записник и закључци VIII састанка КПНИ, Загреб, 9–10. 11. 1954. и Извештај о стању истражних радова и резерви урана; Исто, ИСЈ–КПНИ, стр. пов. 1/74-54, 11. 11. 1954; СИ АС, 1961, ИЈС, 4-11; АИРБ, Састанци КПНИ 1954; Расправи о реактору, графиту и акцелератору на састанку новембра 1954. присуствовали су и стручњаци који нису били чланови КПНИ М. Ристић, Д. Поповић, М. Паић, В. Логомерац, М. Осредкар, Божо Тежак, М. Млађеновић, Т. Босанац и други.

33 АЈ, 867-1-1, пов. бр. 50, 28. 11. 1953, КПНИ–Институт Винча; Исто, КПНИ, пов. 29, 16. 6. 1954; Исто, пов. бр. 31, 8. 7. 1954.

што је по плану требало изградити, ипак је долазило до честих сукоба и несугласица око расподеле средстава и покушаја да се новац из буџета КПНИ добије и за ненуклеарна истраживања. Трошкови су осим личних (плате, хонорари, додаци, итд.) и материјалних (осветљење, огрев, канцеларијски материјал, телефон, закуп зграде, чишћење, одржавање превозног средства, путни трошкови у земљи, итд.) обухватили и функционалне трошкове (међународни конгреси и састанци, путне карте, дневнице, трошкови доласка страних стручњака, набавка стручних књига и часописа, микрофилмови, фотографије, итд.). Репрезентација је била дозвољена само за госте из иностранства и то уз посебно решење и обрачун. Средства су достављана преко отвореног рачуна код Народне банке Југославије, а од института је тражено месечно, квартално и годишње извештавање о трошењу кредита и стању на рачуну. Комисија је руководила финансијама и имала право да блокира рачун потчињених установа.³⁴

Највеће проблеме је стварала расподела робних и неробних девиза, за набавку опреме и литературе, путовања у иностранство, стипендије, итд. Девизе су добијане из Централног девизног фонда по званичном курсу који је износио 300 динара за један долар. Пошто често није било довољно одговарајућих девиза, представници института су тражили да се код Народне банке отвори девизни конто у доларима у износу 10.000–40.000 долара са којег би се вршиле хитне исплате у случају потребе. Поред незадовољства расподелом новца за опрему и материјална средства, постојало је и незадовољство сарадника института висином личних доходака. Комисија је покушавала да проблем реши разним додацима на основну плату, али незадовољство је остајало. Почетком 1953. руководства института у Загребу и Љубљани су се жалила да сваког дана имају тешкоће са задржавањем научних и стручних кадрова који су напуштали институт и запошљавали се у привреди где су били бољи услови рада и веће плате.³⁵

34 АЈ, 867-1-1, стр. пов. бр. 14, 20. 11. 1952, Преглед предрачуна расхода Комисије за 1953; Исто, пов. бр. 32, 11. 3. 1953, КПНИ–Народној банци Југославије; Исто, пов. бр. 7, 6. 2. 1954.

35 АЈ, 867-1-1, Закључци са састанка поткомисије за административна и техничка питања, 20. 2. 1953; Исто, пов. бр. 7, 6. 2. 1954, КПНИ–институтима; Исто, пов. бр. 17, 18. 2. 1954; Исто, пов. бр. 19, 25. 2. 1954, КПНИ–институтима; Исто, пов. бр. 33, 12. 7. 1954; Исто, Записник и закључци VII састанка КПНИ, 19–20. 7. 1954.

У табелама које следе може се видети буџет из 1953. и трошкови Комисије по годинама.

	Укупно	КПНИ	Винча	Загреб	Љубљана	Управа за рудар. истраж.	Скопље	Сарајево
Укупно у хиљадама дин.	1.267.000	15.000	354.000	188.000	213.000	491.000	4.000	2.000
Од тога \$	647.500	2000	180.000	93.000	120.000	250.000	1500	1000

Табела: Буџет КПНИ за 1953. годину по установама³⁶

година	1953.	1954.	1955.
укупно динара	1.114.000.000	1.370.000.000	2.090.000.000
за сировине	553.000.00	610.000.000	1.150.000.000

Табела: Трошкови КПНИ 1953–1955. године.³⁷

Односи са ЈНА

Важан сегмент деловања КПНИ су били разноврсни односи са војском. Већ је речено да је од 1952. међу члановима КПНИ био и представник ЈНА, односно заменик министра народне одбране, а касније државни секретар за послове народне одбране Иван Гошњак, што говори и о интересу војске за нуклеарна питања. Тај интерес се испољавао пре свега у могућностима сарадње са институтима и искоришћавању научних истраживања у области нуклеарне енергије за потребе војске, истраживању зрачења и заштите од зрачења, дозиметрији, обуци кадрова на овим

36 АЈ, 867-1-1, стр. пов. бр. 15, 12. 12. 1952, Финансијска средства за 1953; За институте у Винчи, Загребу и Љубљани је 1953. године било предвиђено 393.000 долара односно 117.900.000 девизних динара. Од тога је реализовано 115.425.000 динара; Исто, пов. бр. 33, 12. 7. 1954.

37 АЈ, 867-1-1, Преглед стања, задатака и предлог за реорганизацију области нуклеарних наука и нуклеарне енергије, 1955.

пољима, итд. Посебно поље интересовања била су теоријска испитивања конструкције и деловања нуклеарног оружја и начина одбране од њега, анализа стања у свету по питању нуклеарног оружја, а касније и тајне анализе могућности Југославије да у перспективи искористи мирнодопска нуклеарна истраживања како би овладала технологијом израде нуклеарног оружја.

Већ у октобру 1952. ЈНА се обратила Комисији показујући интересовање за детекторе радиоактивног зрачења домаће производње. Тражили су техничку документацију, опис рада, упутство за руковање, цену коштања и рок испоруке за детекторе типа „Снифер” и „Скалер” (за 5, 100 и 1000 комада), да би после потребних опита одлучили о куповини. Међутим, после контакта са фабриком Радио-рентген у Нишу, фабриком кондензатора „Авала” и Институтом за електровезе у Љубљани, Комисија је обавестила ЈНА да се материјал за детекторе не производи у земљи, тако да се прво морало решити питање увоза, па тек потом израда и испорука детектора.³⁸ На састанку КПНИ 16. децембра 1953. било је речи о начелном решавању односа ЈНА са Комисијом и нуклеарним институтима. У закључку је предложено да ЈНА финансира рад за своје потребе у области заштите од атомских оружја и сличних нуклеарних питања у постојећа три нуклеарна института, али и у другим научним установама. Посебно је било важно да не даје исте задатке у сва три института, већ да изврши поделу послова. Финансирање таквих послова се могло одвијати преко КПНИ, а предлагано је и да се формира посебно тело за ове задатке при Државном секретаријату за народну одбрану.³⁹

С друге стране, КПНИ је требало да заступа и интересе нуклеарних института у односима са војском. Ту се пре свега радило о кадровским питањима, односно одлагању и скраћивању војног рока и војних вежби младим сарадницима института. Ово је била важна мера не само за на-

38 АЈ, 867-1-1, пов. бр. 1336, 25. 10. 1952, Војна пошта 5467 Београд–КПНИ; Исто, пов. бр. 3, 12. 11. 1952, КПНИ–Радио-рентген Ниш; Исто, РР–КПНИ, 18. 11. 1952.

39 АЈ, 867-1-1, пов. бр. 8, 8. 1. 1953, КПНИ–Државни секретаријат за народну одбрану (ДСНО); Исто, Записник V седнице КПНИ, 16. 12. 1953; Односи нуклеарних института и ЈНА прецизније су формулисани тек Правилником о истраживачким радовима у области нуклеарне енергије за потребе народне одбране који су потписали председник СКНЕ Александар Ранковић и државни секретар за послове народне одбране (и члан СКНЕ) Иван Гошњак 27. јуна 1957; Bondžić, *Između ambicija i iluzija*, 245.

учнике и стипендисте већ и за стручњаке и техничаре, чија знања и вештине су били драгоцени за свакодневно функционисање института. Представник Института „Руђер Бошковић” је на састанку поткомисије за административна и техничка питања фебруара 1953. тражио да се после шест месеци ослободе даљег служења војног рока стаклодувач Вешицки и инжењер Станко Турк, а ко није могао да буде ослобођен (они који су служили у школи резервних официра) да му се омогући служење у установама које су му најближе по струци. То су били захтеви свих нуклеарних института који су преко КПНИ војним органима редовно достављали податке за лица за која је тражено ослобођење од војног рока или наставак служења рока у неком од института.⁴⁰

Међутим, ЈНА није имала разумевања за ове захтеве и сарадници нуклеарних института су задржавани у јединицама до краја војног рока. Институту су слали нове захтеве које је КПНИ подржавала и аргументовала. Тако је марта 1954. тражила да се сарадници Института у Винчи (Миомир Николић, Стеван Коички, Божидар Маршићанин, Богдан Маглић, Драшко Јовановић, Драгослав Јеремић) који су завршили регрутну обуку од 1. маја прекомандују на дослужење војног рока у Институту у Винчи где би наставили започети научно-истраживачки рад. Навођено је да се одсутност ових стручњака може одразити негативно не само на развој науке већ и материјалне интересе „целе заједнице” и да би њихова даља одсутност довела до растурања група и прекида радова којима су руководили. Поред осталог, требало је да буду пуштени и како би могли да искористе стипендије за усавршавање у иностранству које су добили после дужег настојања Института. Сарадницима Винче је касније прикључен и Иван Перман из Института у Љубљани. Истицано је да се проблем не може решити заменом, јер других стручњака није било, а недостатак стручног кадра се „јакко осећао” и представљао је велики проблем „утолико више што је ова грана науке и у најразвијенијим земљама нова и млада”.⁴¹

Као аргумент за скраћење војног рока КПНИ је користила и писма самих сарадника-војника. Тако је С. Коички писао Накићеновићу из Пожа-

40 АЈ, 867-1-1, Закључци поткомисије за административна и техничка питања, 20. 2. 1953.

41 АЈ, 867-1-1, КПНИ–ДСНО, пов. бр. 18, 3. 3. 1954.

ревца 9. марта 1954: „Драги друже Слободане, из задњег Маглићевог писма сам дознао да Вам је Винча упутила молбу за дослужење нас петорице у Институту, а такође и за Вашу добру вољу да припомогнете решењу. Нас неколицина из Винче који се сада налазимо у војсци, налазимо се у једној доста нарочитој ситуацији: Захваљујући темпу развитка нуклеарне физике код нас, имали смо прилике да се релативно брзо развијемо. Сваки од нас је, мање или више, већ формиран физичар, ако ништа друго, а оно бар по својим тежњама и симпатијама. Научили смо још давно на рад и економисање временом. Зато нам ова година, далеко од лабораторије и библиотеке, претставља озбиљну препреку. Покушали смо овде да радимо, али то су илузије. Без алата нема заната. Сада, када се појавила ова нова могућност, покренута конкретном потребом Института, поново се обраћам Вама, иако ми није нарочито пријатно, обзиром на ранију молбу за прекоманду. Да ли стварно постоје могућности за дослужење у Винчи или не?”⁴²

Пошто је изгледа успела интервенција за Д. Јовановића и Б. Маглића (за које је Накићеновић интервенисао и код Ивана Гошњака),⁴³ за остале је у јуну уследила нова. И овај пут је наглашен недостатак кадрова и чињеница да боравком стручњака у војсци радови у Институту стагнирају и ометају рад других истраживачких група и то често на „извршавању задатака који су и за нашу армију од првокласне важности”.⁴⁴ Јула 1954. уследила је нова молба да се наведени стручњаци пусте из ЈНА. Наглашавано је да је из Института у Винчи на одслужењу војног рока било шест, а на војној вежби два сарадника са факултетском спремом. Поред тога, на специјализацији у иностранству је било још 12 службеника, те је за нормалан рад недостајало 20 лица, што је осликавало озбиљност ситуације са кадровима. У исто време, из Института у Љубљани су на одслужењу војног рока била три сарадника са факултетском спремом.⁴⁵

Комисији и нуклеарним институтима су биле потребне и друге врсте услуга од стране ЈНА. Тако је КПНИ јула 1954. добила начелну сагла-

42 Исто, С. Коички–С. Накићеновић, Пожаревац, 9. 3. 1954.

43 Исто, пов. бр. 18, 23. 3. 1954, С. Накићеновић–И. Гошњак; Треба поменути да су ова два научника касније напустила земљу и наставила каријере у иностранству; Stanka Jovanović, ed, *Yugo Reunions 1956–2004, Eleven Friends and their Life Stories* (Urbana: DJ Publishing, 2006), 4–5; Нуманс, *Achieving Nuclear Ambitions*, 186).

44 АЈ, 867-1-1, КПНИ–ДСНО, пов. бр. 28, 14. 6. 1954.

45 Исто, КПНИ–ДСНО, пов. бр. 33, 8. 7. 1954.

ност команде Југословенског ратног ваздухопловства у Земуну на тражење Института „Руђер Бошковић” да се ради испитивања космичких зрака кутија са фотографским плочама изложи неколико сати на висинама од 4000 до 7000 метара на авионима ратног ваздухопловства током пробних летова, уз учешће и сарадњу једног поузданог стручњака Института.⁴⁶

Међународна сарадња

КПНИ је управљала различитим облицима међународне сарадње, која је у складу са међународним положајем Југославије у овој фази Хладног рата и напретком њене нуклеарне науке, била интензивна, усмерена ка Западу и под строгом контролом. Преко Комисије су одобраване визе и достављане девизе стипендистима и сарадницима института који су путовали у иностранство ради набавке инструмената, опреме, специјализације или учешћа на међународним скуповима. Укључене су биле и Народна банка Југославије, Секретаријат за иностране послове и југословенске амбасаде. Комисија је ради правовременог обезбеђења девиза и пасоша и виза, тражила да од института на време (најмање месец дана пре путовања) добије захтеве и комплетне податке за особе које су путовале у иностранство. Институти су заузврат тражили довољне количине девиза и правовремену и редовну исплату. Комисија је од института очекивала и да јој доставе преглед свих путовања научника, стручњака и стипендиста у иностранство са називом земље у коју иду, временом боравка, сврхом пута и проблематиком на којој ће радити.⁴⁷ По повратку из иностранства сви су били обавезни да подносе исцрпан извештај Комисији и институту (тражено је да се копије извештаја из 1952, пре оснивања Комисије, доставе ретроактивно). КПНИ је припремила и „упитну

46 Исто, ИРБ–КПНИ, бр. 2362, 15. 6. 1954; Исто, КПНИ–ИРБ, 10. 7. 1954.

47 АЈ, 867-1-1, Закључци поткомисије за административна и техничка питања, 20. 2. 1953; Исто, КПНИ–институтима, пов. бр. 29, 28. 2. 1953; Исто, стр. пов. бр. 3, 29. 9. 1952, КПНИ–амбасади Аустрије; Исто, Записник и закључци III састанка КПНИ, 13–14. 3. 1953; Примере исплате годишње стипендије од 540 фунти за 1953. сарадницима Института „Руђер Бошковић” у Бирмингему и Манчестеру Максимилијану Конраду, Ксенофонту Илаковцу и Борану Леонтићу види у: АЈ, 867-1-1, пов. бр. 16, 5 1. 1953, КПНИ–Секретаријату за народну привреду; Исто, Управа за изградњу института за физику, Загреб–КПНИ, бр. 16463, 23. 12. 1952.

листу” са питањима на које је стипендисти и стручњаци требало да одговоре у извештајима.⁴⁸

Комисија се бавила и позивањем страних научника у земљу. Већ почетком 1953. утврђено је да се званично отварање Института „Руђер Бошковић” обави у новембру те године и да се том приликом у Загребу одржи и Конгрес математичара и физичара. Институт је тим поводом намеравао да позове 5-6 страних стручњака, а Комисија је тражила да јој се достави предлог ради сношења трошкова. Пет дана касније, 25. фебруара 1953, на састанку Комисије и представника института закључено је да институти направе план позивања иностраних стручњака и доставе га другим институтима на мишљење, а Комисији на одобрење. У плану је требало назначити имена, презимена, звања, титуле и функције страних стручњака, из које земље долазе, колико времена ће боравити, приближан програм боравка, сврху доласка, коју ће корист од тога имати институти или друге установе и приближне издатке које је требало сносити.⁴⁹

По питању гостовања страних стручњака из области нуклеарних наука је често долазило до проблема, не само због сношења трошкова, већ и због организације, некоординације и питања користи од њиховог доласка. Накићеновић је на састанку КПНИ марта 1953. проблем приказао следећим речима: „Због тога што нема довољно информисања и координације, вероватно се поједини страни научници у чуду питају шта је то са овим атомским научницима из Југославије, који као да живе у разним државама, делују засебно, изјављују различито и као да им је у

48 АЈ, 867-1-1, пов. бр. 28, 28. 2. 1953; Исто, КПНИ–институтима, пов. бр. 29, 28. 2. 1953; Поред података о лицу које је путовало и установи или организацији која га је послала и земљи и установи у коју је путовао, дужини и циљу путовања (конгрес, специјализација, итд.), сугерисано је и да извештаји садрже информације о представницима других земаља, проблемима који су третирани, резултатима (предавања, реферати, публикације...), односу домаћина и представника других земаља, посебно информбировских, према југословенским представницима, могућностима сарадње (размена литературе, инструмената, стипендиста...), интересовању страних стручњака да посете Југославију и именима оних које је требало позвати, искуствима и резултатима и нарочито могућностима њихове примене у домаћој науци и индустрији; Исто, КПНИ–институтима, пов. бр. 30, 28. 2. 1953.

49 АЈ, 867-1-1, Закључци поткомисије за административна и техничка питања, 20. 2. 1953; Исто, КПНИ, пов. бр. 28, 28. 2. 1953; Исто, КПНИ–институтима, пов. бр. 29, 28. 2. 1953.

интересу да сакрију од свог југословенског колеге своје намере и акције.⁵⁰ Тако је онемогућавана ефикасна примена знања и искустава из иностранства, губљено је време и новац и парцијални пропагандни интереси појединих института стављани испред интереса Комисије и целе земље (што су поједини институти чинили и самосталним иступањем у штампи). Комисија је захтевала да се управе института узајамно обавештавају о доласку странаца, да се осим посете институту који је остварио контакт организују и посете другим институтима, Комисији и другим државним органима и да се притом води рачуна о користи коју нуклеарни програм и целокупна држава може имати од посете. Коначне одлуке о позивима страним стручњацима и уопште о питањима међународне сарадње морала је да доноси искључиво Комисија. У пракси је било разних примера. Под притиском Комисије установљена је пракса редовног извештавања директора института о контактима у иностранству, планираним посетама и њиховој координацији; страним стручњацима је организован боравак у земљи, обилазак свих института, држање предавања у институтима и на универзитетима у Београду, Загребу и Љубљани, посете државним органима и обиласци туристичких дестинација. Ипак, дешавало се да неке посете буду прекасно најављене, некоординисане и заврше се само у једном институту. Комисија и поједини институти су такву појаву осуђивали и тражили поштовање постигнутих договора и правила.⁵¹

Важна активност КПНИ на пољу међународне сарадње било је успостављање билатералних и мултилатералних веза са иностранством. Испитиване су могућности сарадње, размене знања и стручњака, али и куповине и продаје нуклеарних сировина и материјала (уран, тешка вода, графит, берилијум, цирконијум, итд.) са Норвешком, Шведском, Француском, Немачком, Италијом, Данском, Белгијом, Холандијом, Енглеском и Швајцарском. Међународну сарадњу на овом пољу требало је ускладити са целокупном спољном политиком земље.⁵² Од посебне важности било је питање приступања ЦЕРН-у. Југославија је од почетка била укључена у

50 АЈ, 867-1-1, Записник и закључци III састанка КПНИ, 13–14. 3. 1953. и Реферат „Задаци и програми института са освртом на расподелу, сарадњу и извршење”.

51 Исто; СИ АС, 1961, ИЈС, 3-9, Korespodenca z Inštitutom „Ruđer Bošković”, 1953; СИ АС, 1961, ИЈС, 2-6, Korespodenca z Institutom iz Beograda, 1953; АИРБ, Међуинститутски састанци, 1951–1963.

52 АЈ, 867-1-1, Записник и закључци II састанка КПНИ, 6. 12. 1952.

оснивање ове организације и, као једина социјалистичка земља, била је једна од земаља оснивача у Женеви 1954. Ово питање је било део међународних околности с почетка 1950-их година и тежње да се Југославија, у време изолације и притисака са Истока, што више приближи блоку западних капиталистичких земаља. Као што је поменуто, САД су у том контексту још 1951. подстицале учешће Југославије у оснивању ЦЕРН-а.⁵³ Југославија је из политичких разлога успоставила везу са ЦЕРН-ом и учествовала у оснивању ове организације. Међутим, од почетка се постављало питање научне и економске оправданости чланства у њој. О томе је у КПНИ више пута расправљано и закључено да је ЦЕРН важан, али да Југославија од тих истраживања не може имати велике користи и да је предвиђена контрибуција била превелика; ипак, из поменутих политичких разлога није требало потпуно прекидати сарадњу, требало је покушати да се смање контрибуције или се задржати у статусу посматрача.⁵⁴

Крајем 1954. у раду КПНИ је поменута и могућност формирања будуће „светске агенције за атомску енергију”,⁵⁵ а на последњем састанку КПНИ 11. јануара 1955. дата је подршка оснивању такве организације и учлађењу Југославије у њу; чланство је, према анализама КПНИ, требало искористити за међународну размену сировина и научних достигнућа,

53 Krige, *American Hegemony*, 67; Hymans, *Achieving Nuclear Ambitions*, 183; Miljković, *Titova atomska bomba*, 190–191.

54 АЈ, 867-1-1, Записник и закључци II састанка КПНИ, 6. 12. 1952; Исто, Записник и закључци III састанка КПНИ, 13–14. 3. 1953; Исто, Записник и закључци IV састанка КПНИ, 1. 6. 1953; Исто, Записник и закључци VII састанка КПНИ, 19–20. 7. 1954; Исто, КПНИ–ДСИП, пов. 18. 5. 6. 1953; Исто, Материјали о сарадњи са ЦЕРН 1952–1943; АИРБ, Састанци КПНИ 1952–1955; После вишегодишњих преговора Југославија се 1961. повукла из ЦЕРН-а јер није могла да плаћа високе контрибуције нити је могла да користи истраживачке могућности које су пружане, а углавном су се тицале подручја високих енергија. Задржан је статус посматрача и разне могућности сарадње (АЈ, фонд Савезна комисија за нуклеарну енергију – СКНЕ (177), 2-2, СКНЕ–ДСИП, пов. 58/1, 12. 9. 1961; АЈ, 177-8-22, Информација о међународној сарадњи у 1962). Наравно, и у позадини овог потеза су стајали спољнополитички разлози, балансирање југословенске дипломатије између САД и СССР-а, инсистирање на самосталности у међународним односима и унутрашња динамика југословенског нуклеарног пројекта, односно његово опадање почетком 60-их година. Види: Миљковић, *Titova atomska bomba*, 325–328; Hymans, *Achieving Nuclear Ambitions*, 194; Bondžić, *Između ambicija i iluzija*, 194–195.

55 АЈ, 867-1-1, Записник и закључци IX састанка КПНИ, Винча-Београд, 25–26. 12. 1954.

али и за изражавање ставова по разним међународним питањима у ОУН.⁵⁶ Помен оснивања ове међународне организације треба посматрати у контексту програма *Ајџоми за мир* и говора председника САД Двајта Ајзенхауера у ОУН из децембра 1953. године. Ова иницијатива је имала вишеструка значења и последице и, поред мировних амбиција, пропагандних циљева, ширења америчке науке и технологије, технолошког надметања великих сила, делимичног попуштања строге поверљивости нуклеарних питања, јачања међународне сарадње у овој области и одржавања Прве међународне конференције за мирнодопску примену нуклеарне енергије у Женеви 1955, резултирала је неколико година касније (1957) и оснивањем при ОУН Међународне агенције за атомску енергију – МААЕ (International Atomic Energy Agency – IAEA), у којој је Југославија од почетка узела учешће.⁵⁷

Односи између институција

Важна активност КПНИ било је успостављање комуникације међу институтима. Врло брзо су се на састанцима Комисије показале несугласице по питањима оријентације нуклеарне политике, распореда задатака, дуплирања послова, неједнаког третирања института и пре свега расподеле финансијских средстава и трошења добијеног новца. Несарадња међу институтима био је један од разлога за незадовољство КПНИ и креатора нуклеарне политике целокупним радом и резултатима на том пољу. На III састанку Комисије 13–14. марта 1953. Слободан Накићеновић је оштро критиковао различите негативне појаве у раду института, неизвршавање задатака, прешироке програме који су превазилазили нуклеарна истраживања, нерационално коришћење средстава и кадрова, неефикасност, лоше управљање, некоординисаност веза са иностранством међу институтима, „самохвалисавост” и „себичност” института, а посеб-

56 AJ, 867-1-1, Исто, Записник и закључци X састанка КПНИ, Београд, 11. 1. 1955.

57 David Fisher, *History of the International Atomic Energy Agency. The First Forty Years* (Vienna: International Atomic Energy Agency, 1997); Joseph F. Pilat, ed, *Atoms for Peace: A Future after Fifty Years?* (Washington D. C: Woodrow Wilson Center Press, 2007); Miljković, *Titova atomska bomba*, 220–223; Hymans, *Achieving Nuclear Ambitions*, 160, 183; Konta, „Yugoslav Nuclear Diplomacy”, 423–425; Bondžić, *Između ambicija i iluzija*, 191–192.

но њихове лоше међусобне односе. Уочено је да су се представници института састајали, правили договоре и онда месецима ништа нису извршавали. Указао је и на појаву „личне нетрпељивости” коју је требало што пре „расправити” и „ликвидирати”, како не би ометала будући рад.⁵⁸

Иако су сукоби и суревњивост били константни, до посебне кризе у односима дошло је после дописа који је руководство Института у Винчи (Павле Савић, Роберт Вален и Стеван Дедијер) самостално, без консултације са управама осталих института и КПНИ 25. маја 1953. упутило највишем државном руководству (адресирано је „Кабинету Маршала и друговима Кардељу, Ранковићу, Ђиласу и Вукмановићу”). У допису је истакнуто да је у нуклеарну енергију у Југославији улагано ради производње оружја и у привредне сврхе, али с обзиром на слабу развијеност индустрије и недостатак урана, требало се оријентисати на изградњу реактора за коришћење нуклеарне енергије и школовање кадрова за даљи развој. Затим је критикована организација нуклеарних истраживања, конспирација, недовољна техничка знања политичара који су доносили одлуке о нуклеарним питањима, запостављање Института у Винчи, итд.⁵⁹

Убрзо су на допис реаговали и КПНИ и други институти. Једна тачка дневног реда IV састанка КПНИ 1. јуна 1953. била је посвећена допису из Винче. Представници Комисије су истицали да није било претеране конспирације, а посебно да „другови из Винче” нису заобилажени по питању налажења и технолошке прераде урана и да то није кочило њихов рад на реактору. Све им је било на располагању и могли су да посећују радове на терену и да прате лабораторијски рад, али они се „нису превише интересовали”. Истакнуто је да су поступили противно закључцима међуинститутског састанка од 7. маја 1953. у Љубљани на којем је једногласно одлучено да сва три института припреме елаборате о могућностима и перспективама развитка атомске енергије и да их изнесу пред КПНИ у децембру 1953. и након заједничке анализе да се поднесу мишљења највишем руководству. Притом, нису изнели ништа ново, већ углавном ствари о којима се већ дискутовало на састанцима КПНИ, служећи се притом и про-

58 АЈ, 867-1-1, Закључци III састанка КПНИ, 13–14. 3. 1953. и Реферат „Задаци и програми института са освртом на расподелу, сарадњу и извршење”.

59 АЈ, фонд Кабинет Председника Републике (837), II-6-а, 25. 5. 1953; Bondžić, *Između ambicija i iluzija*, 107–111.

извољним и нетачним наводима. На крају је констатовано да је такав поступак штетан и чак да „објективно иде ка раздијању Комисије”. Сви су се сложили са тим осим представника Института у Винчи.⁶⁰ Мишљења су супротстављана и касније у међусобној комуникацији и посебно на међуинститутском састанку 7. јануара 1954, на којем су Савић и Дедијер поново критиковали конспирацију и „пинкертоновске методе” истраживања, којима је после „много буке пронађено само неколико килограма руде урана” и то веома сиромашне. Овај пут им се супротставио Миладин Радуловић који је бранио методе и постигнуте резултате.⁶¹

Руководиоцима осталих института и службеницима КПНИ више од појединих ставова у допису које су сматрали нетачним (конспирација и запостављеност Винче), засметала је чињеница да су га руководиоци Винче упутили самостално, без икаквих консултација и договора. Упада у очи да нико није реаговао на део дописа у којем се отворено каже да је циљ покретања нуклеарних истраживања у Југославији био и производња атомског оружја. Антун Петерлин се на састанку КПНИ и у посебном одговору на допис Института у Винчи отворено супротставио „неразумљивом тону и начину предаје писма” и ставу да је „само Винча нуклеарни институт”, а да институт у Љубљани има само „апстрактно теоретски карактер”. Он се успротивио концентрисању студија атомске енергије и нуклеарне физике на једном месту, што би значило добијање монопола и премоћи, блокирање дела расположивих снага и „лако би се развило у питање националне равноправности”⁶² Допис је на Ивана Супека оставио „мучан дојам” због самоистицања и тежње за повлашћеним положајем Института у Винчи. Он је сматрао да спорна питања треба решити на састанку КПНИ, при чему се морала

60 АЈ, 867-1-1, Записник и закључци IV састанка КПНИ, 1. 6. 1953; АИРБ, Записници КПНИ 1953.

61 АЈ, 867-1-1, Записник међуинститутског састанка, 7. 1. 1954; На овом састанку је настављен и сукоб између представника института са V састанка КПНИ од 16. децембра 1953. око генералног усмерења и програма института, финансија, плата, третмана, итд. Дедијер се није слагао да Институт у Загребу добије циклотрон, а Супек се успротивио брисању хемијских лабораторија овог института из финансијског плана Комисије; Исто, Записник и закључци V састанка КПНИ, 16. 12. 1953.

62 СИ АС, 1961, ИЈС, 3-9, Одговор ИЈС на писмо руководства Института у Винчи, 18. 6. 1953.

„констатирати равноправност института” и прекинути пракса да „један институт има неки изузетан положај према другому”. Петерлину је писао да би било „важно да се једанпут за увијек констатира равноправност наших трију института те да више нитко не искрсне неким повлаштеним тенденцијама”.⁶³

Ипак, треба рећи да су и поред сукоба, неразумевања, заштите сопствених интереса и компетитивности, руководства сва три института имала и свест о раду на заједничком послу и потреби да се међусобно упознају, координишу и сарађују. Почетком 1953. је инсистирано да се институти међусобно упознају са статутима и програмима и да дају једни другима примедбе и сугестије, ради ефикасности и избегавања дуплирања послова.⁶⁴ У предлогу статута Института „Руђер Бошковић” из новембра 1953. изричито је стајало да не може сваки институт обухватити целокупну проблематику атомске физике и да је потребно да „дјелују као једна цјелина” и координирају коначни текст предлога новог статута.⁶⁵ Иван Супек је односе трију института у извештају за 1954. повезивао са развојем физике и хемије и истраживањем и применом нуклеарних процеса и достизањем светских тековина у тим областима.⁶⁶ Међутим, све то је било још далеко од јединственог и заједничког истраживачког подухвата и жеље да сва три института буду „део једне целине”, са истим циљем и истим третманом.⁶⁷ И даље су превладавали неслога, партикуларност интереса и конкурентност што није погодновало заједничком централизованом истраживачком програму. Зато је требало изменити и начин рада саме КПНИ.

Оснивање СКНЕ 1955.

Већ новембра 1954, када се мислило да резерве урана омогућују даљи рад на изградњи реактора и коришћењу нуклеарне енергије, било је јасно да радовима треба да се руководи из једног центра и да то мора

63 АИРБ, ИРБ–Институту за нуклеарне науке „Борис Кидрич”, бр. 1408/53, 2. 9. 1953; Исто, ИРБ–КПНИ, бр. 1408/53, 2. 9. 1953; Исто, ИРБ– ИЈС, бр. 1408/53, 2. 9. 1953.

64 АЈ, 867-1-1, пов. бр. 28, 28. 2. 1953.

65 СИ АС, 1961, ИЈС, 3-9, ИРБ–ИЈС 21. 11. 1953.

66 СИ АС, 1961, ИЈС, 4-11, Извјештај ИРБ, 8. 7. 1954.

67 АЈ, 867-1-1, Записник V састанка КПНИ, 16. 12. 1953.

бити постојећа Комисија коју треба реорганизовати.⁶⁸ На следећем састанку КПНИ питање реорганизације и формирања „Комисије за нуклеарну енергију” је покренуто у оквиру плана рада за 1955. годину, подстакнуто откривањем резерви урана у земљи и потребом да се југословенски нуклеарни програм даље развије, прецизније дефинише и енергичније води. На оснивање новог органа велики утицај су имале међународне хладноратовске околности: покретање *Аџиома за мир*, план оснивања међународне атомске агенције, најава одржавања међународне конференције о нуклеарној енергији августа 1955. у Женеви, америчка научно-дипломатска офанзива и совјетски одговор на њу, као и прилагођавање југословенске дипломатије овим околностима, посебно приближавање Совјетском Савезу после Стаљинове смрти, успоравање приближавања Западу, тежња за балансирањем између два блока уместо прилажења једном од њих, захтевали су измене у руковођењу нуклеарним пројектом.⁶⁹ На то су утицале и унутрашње политичке промене, између осталог и посустајање либерализације после пада Милована Ђиласа јануара 1954.

Децембра 1954. је на састанку КПНИ поднет реферат „О потреби формирања Комисије за нуклеарну енергију”. Закључено је да ће искоришћавање нуклеарне енергије ускоро бити само технолошко-економско и политичко питање, а не проблем нуклеарне физике. У Југославији је требало одлучити шта се жели од нуклеарне енергије, разграничити рад на „чистој науци” и даљем развоју нуклеарне енергије, прецизирати рад нуклеарних института, формулисати заједнички програм и централизовати рад на нуклеарној енергији. На пољу нуклеарних наука је требало ући у „преломни период великих инвестиција”, приступити производњи металног урана и других сировина и успоставити директне везе са иностранством. То се требало постићи формирањем „Комисије за нуклеарну енергију”, као руководећег, а не саветодавног тела, које више не би крило своју намену. Чланови би били људи из политике и привреде који би формулисали и спроводили краткорочни и дугорочни план економског искоришћавања нуклеарне енергије и научници који

68 AJ, 867-1-1, Записник и закључци VIII састанка КПНИ, 9–10. 11. 1954.

69 Konta, „Yugoslav Nuclear Diplomacy”, 425–426; Miljković, *Titova atomska bomba*, 217–220.

би деловали као стручни саветници. Нова Комисија би водила нуклеарну политику, директно руководила радом института, одређивала задатке, планове и рокове, додељивала финансијска средства, руководила формирањем и распоредом кадрова и координисала везе са иностранством. Сви службеници института би били службеници Комисије која је могла да их распоређује према потребама. Рад је требало да буде централизован, а „институти једна целина, стицајем околности на три места”. Институти су имали задатак да за састанак КПНИ 11. 1. 1955 (који је био и последњи), осим извештаја и планова рада за 1955. и елабората о кључним питањима (реактор, уран, тешка вода, графит...) која је коначно требало решити, поднесу и предлог за реорганизацију Комисије.⁷⁰

Нови орган је настао 19. марта 1955. оснивањем Савезне комисије за нуклеарну енергију у оквиру СИБ-а. За председника је постављен Александар Ранковић, потпредседник СИБ-а и државни секретар за унутрашње послове, секретар је био С. Накићеновић, потпредседници И. Гошњак и П. Савић, а чланови И. Супек, М. Радуловић, А. Петерлин, М. Ристић, Д. Грденић, Милентије Поповић, Вељко Зековић, Војко Павичић, Чедо Милићевић и Мирјан Груден. СКНЕ је имала задатак да помаже, координира и усмерава развитак нуклеарних наука и руководи целокупним радом у практичној примени науке на том подручју и била је први орган који је у самом називу садржао нуклеарну проблематику. Оснивањем СКНЕ, престала је са радом Комисија за помоћ у научним

70 АЈ, 867-1-1, Записник и закључци IX састанка КПНИ, Винча–Београд, 25–26. 12. 1954, „О потреби формирања Комисије за нуклеарну енергију”; Исто, Записник и закључци X састанка КПНИ, Београд, 11. 1. 1955; Исто, Материјали о потреби формирања Комисије за нуклеарну енергију 1954–1955; АИРБ, Састанци КПНИ 1954; СИ АС, 1961, ИЈС, 4–11; Као модел су служили подаци о Комесаријату за атомску енергију Републике Француске. Било је предвиђено награђивање службеника додатком на плату од 10.000 динара и друге стимулативне мере. Поред „стручног савета” научника, предвиђено је и постојање „војног савета”. Планове рада на нуклеарној енергији је требало ускладити са потребама одбране земље у случају атомског рата и уопште са војним потребама, јер је било јасно да „граница између нуклеарне енергије и нуклеарних оружја постоји, али ју је врло тешко дефинисати” – исте лабораторије, методе, кадрови, сировине и реактори могли су да служе и за једну и за другу сврху. Сматрало се да даљи развој нуклеарне енергије, ни у војне ни у мирнодопске сврхе, нико не може спречити; АЈ, 867-1-1, Преглед стања, задатака и предлог за реорганизацију области нуклеарних наука и нуклеарне енергије, 1955.

истраживањима и започела је нова фаза у развоју југословенског нуклеарног пројекта.⁷¹

Закључак

Деловање Комисије за помоћ у научним истраживањима, од средине 1952. до почетка 1955. године, представљало је посебну фазу у развоју југословенског нуклеарног пројекта. После почетка крајем 40-их година (оснивање нуклеарних института, окупљање кадрова, формирање Управе за координацију рада научних института, потрага за нуклеарним сировинама, итд.), почетком 50-их година стекли су се услови да се пројекат прецизније формулише и усмери ка реализацији главних задатака: налажењу уранијума, изградњи реактора („уранске пећи“) и других постројења и њиховом искоришћавању за добијање енергије и за производњу оружја. На оснивање и рад Комисије у великој мери су утицале унутрашње и спољнополитичке прилике. После сукоба и прекида веза са Совјетским Савезом 1948. Југославија се почетком 50-их година постепено приближавала и добијала подршку од Запада и, поред осталог, јачала и међународну сарадњу на пољу нуклеарних наука са западним земљама. Истовремено, посебно после Стаљинове смрти, попуштали су и притисци са Истока, и почео је постепени процес помирења и приближавања Совјетском Савезу. У оквиру политике балансирања између блокова, одвијао се и процес међународне сарадње у области нуклеарних наука у првој половини 50-их година, који се преламао кроз рад Комисије за помоћ у научним истраживањима. Надметање великих сила у ширењу нуклеарне технологије, међународна либерализација у истраживању нуклеарне енергије и помирење Југославије са Совјетским Савезом средином 50-их година донели су нове околности које су захтевале нову организацију Комисије. То су захтевали и неуспеси у њеном раду. Она је требало да спроведе централно руковођење институтима, обједини њихово финансирање, потисне фундаментална истраживања и наметне искључиво конкретне нуклеарне послове, прецизира задатке и уједини њихове напоре; у томе се

71 АЈ, 177-14-40, Уредба о оснивању СКНЕ, 19. 3. 1955; *Службени листи ФНРЈ*, бр. 13, 23. 3. 1955, 167; Bondžić, *Između ambicija i iluzija*, 117–119.

није у потпуности успело и током целог периода, институти су пружали различите отпоре, међусобно се сукобљавали и стављали сопствене интересе испред интереса заједничког пројекта. Задатак нове СКНЕ био је да у новим међународним околностима, појача централизацију и настави са интензивним развојем југословенског нуклеарног пројекта, са јасним задатком да, на већ постављеним темељима, балансирањем и коришћењем технолошке помоћи са обе стране гвоздене завесе постигне жељене резултате.

Резиме

Комисија за помоћ у научним истраживањима основана је 1952. године у оквиру Председништва Федеративне Народне Републике Југославије, а 1953. године пренета је у Савезно извршно веће. Била је укључена у организацију, финансирање и координацију научних истраживања у Југославији, пре свега у геолошка и рударска истраживања руде уранијума, као и у рад нуклеарних института који су основани у Југославији крајем 1940-их и почетком 1950-их година 20. века (Институт за физику „Борис Кидрич” у Винчи, Физикални институт „Јожеф Стефан” у Љубљани и Институт „Руђер Бошковић” у Загребу). Председник Комисије у почетку је био Борис Кидрич, а од јула 1953. године Светозар Вукмановић Темпо. Секретар је био Слободан Накићеновић, а чланови су били Павле Савић, Иван Супек, Антон Петерлин, Роберт Жане Вален, Иван Гошњак, Јово Капичић, Драгиша Ивановић и Стеван Дедијер. Органи Управе државне безбедности имали су важну улогу у раду Комисије. Активност Комисије одвијала се кроз десет седница од јула 1952. до јануара 1955. године, као и путем преписке са институтима, државним и војним органима, те привредним предузећима и организацијама. Главни циљ Комисије био је развој нуклеарних истраживања и изградња првог југословенског реактора. Главне активности биле су усмерене на тип, изградњу и цену реактора, као и на производњу или набавку графита или тешке воде као модератора за реактор. Највећи напор уложен је у геолошка и рударска истраживања нуклеарних сировина. Комисија је такође била задужена за међународну сарадњу, набавку опреме, путовања стручњака у иностранство и долазак страних стручњака. Рад Комисије

био је део амбициозног југословенског нуклеарног програма током прве половине 1950-их година. То је био период формулисања циљева, лутања и несугласица, недостатка сарадње и покушаја прилагођавања унутрашњим и спољнополитичким околностима. У контексту међународних промена током Хладног рата (покретање програма *Атoми за мир*, јачање међународне сарадње у области нуклеарне енергије, технолошко надметање великих сила, балансирање Југославије између два блока и сл.), у априлу 1955. године надлежности Комисије су централизоване и пренете на новоосновану Савезну комисију за нуклеарну енергију, која је у наредном периоду преузела координацију и усмеравање нуклеарних истраживања.

Списак референци – Reference List

Архиви – Archives

- Arhiv Instituta „Ruđer Bošković”.
- Arhiv Jugoslavije. Fond 836, Kabinet Maršala Jugoslavije; Fond 50, Predsedništvo Vlade FNRJ; Fond 177, Savezna komisija za nuklearnu energiju; Fond 837, Kabinet Predsednika Republike; Fond 867, Komisija za pomoć u naučnim istraživanjima.
- Arhiv Republike Slovenije. Fond 1961, Institut „Jožef Stefan”.
- Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti. Dosije Pavla Savića.
- Državni arhiv Srbije. Fond Ministarstvo prosvete Srbije.

Штампа – Newspapers

- *Službeni list FNRJ* (1948–1955).

Извори са интернета – Internet sources

- Gošnjak, Ivan. „Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje”. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. Datum pristupa 26. 7. 2025. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/10>.
- „Peterlin, Anton (1908–1993)”. Slovenska biografija. Datum pristupa 18. 7. 2025, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi418621/>.

Литература – Secondary Works

- Bijelić, Vlado. „Inženjer Slobodan Nakićenović (1916–1996) i jugoslovenski nuklearni program”. *Boka: Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 39 (2019), 145–184. (Cyrillic)
- Bondžić, Dragomir. *Univerzitet u socijalizmu. Visoko školstvo u Srbiji 1950–1960*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2010. (Cyrillic)
- Bondžić, Dragomir. „Rad Pavla Savića u Moskvi 1944. i 1945/46. i projekat za izgradnju jugoslovenskog instituta za fiziku”. *Istorija 20. veka* 2 (2015), 91–104.
- Bondžić, Dragomir. *Između ambicija i iluzija. Nuklearna politika Jugoslavije 1945–1990*. Beograd: ISI, Društvo istoričara „Stojan Novaković”, 2016.
- Bondžić, Dragomir i Milutin Živković. „Miladin Radulović Krcun (1912–1982). Prilozi za biografiju”. *Tokovi istorije* 2 (2018), 119–142. (Cyrillic) DOI: 10.31212/tokovi.2018.2.bon119-141.

- Bondžić, Dragomir i Martin Previšić. „Stevan Dedijer in the Documents of the State Security Service from mid-1950s to mid-1980s”. *Istorija 20. veka*, 2 (2025), 439–464. DOI: 10.29362/ist20veka.2025.2.bon439-464.
- Bondžić, Dragomir „Science, Energy and Weapons: Nuclear Ambitions of Socialist Yugoslavia 1945–1990”. *Savremena istorija* 1 (2026), 217–242 DOI: 10.29362/savremena.2026.1.bon.217-242.
- Bukošek, Vili et al, ur. *Anton Peterlin 1908–1993: življenje in delo*. Ljubljana: SAZU, Institut Jožefa Stefana, 2008.
- Dedijer, Stevan. *Špijun kojeg smo voljeli. Autobiografija*. Zagreb: VBZ, 2011.
- *Enciklopedija Jugoslavije*, tom 3. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1958.
- *Enciklopedija Jugoslavije*, tom 5. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1962.
- *Enciklopedija Slovenije*, tom. 5. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.
- Fisher, David. *History of the International Atomic Energy Agency. The First Forty Years*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 1997.
- Hymans, Jacques E. C. *Achieving Nuclear Ambitions: Scientists, Politicians, and Proliferation*. New York: Cambridge University Press, 2012.
- Ilakovac, Ksenofont, ur. *Ivan Supek 1915–2007. Spomenica preminulim akademcima*, sv. 187. Zagreb: HAZU, 2013.
- Jovanović, Stanka, ed. *Yugo Reunions 1956–2004, Eleven Friends and their Life Stories*. Urbana: DJ Publishing, 2006.
- Savić, Pavle. *Kazivanja Pavla Savića o periodu 1944–1960. godine*. Beograd: Institut za nuklearne nauke „Vinča”, 1993. (Cyrillic)
- Koički, Stevan. „Robert Jeanet Walen (1912–1994)”. *Godišnjak SANU*, CI, za 1994 (1995), 643–644 (nekrolog). (Cyrillic)
- Konta, Carla. „Yugoslav Nuclear Diplomacy between the Soviet Union and the United States in the Early and Mid-Cold War”. *Cahiers du monde russe*, vol. 60, no. 2–3 (2019), 417–440. DOI: <https://doi.org/10.4000/monderusse.11239>.
- Krige, John. *American Hegemony and the Postwar Reconstruction of Science in Western Europe*. Cambridge, M. A: MIT Press, 2006.
- Miljković, Marko. *Titova atomska bomba: jugoslavenski nuklearni program 1948–1970*. Zagreb: Srednja Europa, 2025.
- Nakićenović, Slobodan. *Nuklearna energija u Jugoslaviji*. Beograd: Export press, 1960.
- Nikčević, Tamara. *Goli otoci Jove Kapičića*. Beograd: VBZ, 2010.
- Perović-Nešković, Branislava, ur. *Pola veka Instituta „Vinča” (1948–1998)*. Beograd, Institut za nuklearne nauke „Vinča”, Zavod za udžbenike, 2000. (Cyrillic)
- Pilat, Joseph F, ed. *Atoms for Peace: A Future after Fifty Years?*. Washington D. C: Woodrow Wilson Center Press, 2007.

- Popović, Radule, ur. *Geoinstitut. Prvih pedeset godina 1948–1998*. Beograd: Geoinstitut, 1998.
- Previšić, Martin. *Goli otok – Istorija*. Beograd: Vukotić Media, 2023.
- Ribnikar, Slobodan V. „Pavle Savić (1909–1994)”. U *Život i delo srpskih naučnika*, tom 5, ur. Miloje R. Sarić, 417–423. Beograd: SANU, 1999. (Cyrillic)
- Rudež, Tanja i Krunoslav Pisk. *Institut Ruđer Bošković. Ljudi i događaji 1950.–2000*. Zagreb: Školska knjiga, 2017.
- Savić, Pavle, *Nauka i društvo. Izabrani radovi. Prilozi životopisu*, prir. Vladimir Dedijer, Milica Mužijević. Beograd: SKZ, 1978. (Cyrillic)
- *Srpska enciklopedija*, tom 2, ur. Čedomir Popov, Dragan Stanić. Novi Sad – Beograd: Matica srpska – SANU – Zavod za udžbenike, 2013. (Cyrillic)
- *Srpski biografski rečnik*, tom 2, ur. Čedomir Popov, 434–436. Novi Sad: Matica srpska, 2006. (Cyrillic)
- *Srpski biografski rečnik*, tom 4, ur. Čedomir Popov, 52–53. Novi Sad: Matica srpska, 2009.
- Supek, Ivan. *Tragom duha kroz divljinu*. Zagreb: Profil, 2006.
- Supek, Ivan. *Ivan Supek: vizije i ostvarenja, nadanja i razočaranja*. Zagreb: Tragovi prošlosti, 2025.
- Šulejić Kostić, Marina. *Vojna neutralnost i nuklearno oružje – između posedovanja i zabrane. Slučaj Evrope i opcije za Srbiju*. Beograd: IMPP, 2024.
- Vukmanović, Svetozar Tempo. *Revolucija koja teče*, 1–4. Zagreb: Globus, 1982.

SUMMARY

Dragomir Bondžić
Martin Previšić

THE COMMISSION FOR SUPPORT IN SCIENTIFIC RESEARCH 1952–1955

ABSTRACT: The paper analyses the composition, objectives, and activities of the Commission for Support in Scientific Research (KPNI), which operated between 1952 and 1955. The Commission was responsible for the organization, financing, and coordination of scientific research in Yugoslavia, primarily focusing on geological and mining investigations in the search for uranium ore, as well as the work of institutes for nuclear research established in the late 1940s and early 1950s (“Boris Kidrič” Institute of Physics in Vinča, “Jožef Stefan” Institute in Ljubljana, and “Ruđer Bošković” Institute in Zagreb). The activities of the Commission are examined within the broader context of the development of the Yugoslav nuclear project and the external and internal factors that influenced it. In April 1955, the Commission’s responsibilities were transferred to the newly established Federal Commission for Nuclear Energy (SKNE), which continued to address these issues in the following period. The paper is based on archival materials of the KPNI preserved in the Archives of Yugoslavia, as well as documents from other archival fonds of the Archives of Yugoslavia, materials from “Jožef Stefan” Institute held in the Archives of the Republic of Slovenia in Ljubljana, records from the archives of the “Ruđer Bošković” Institute in Zagreb, and relevant scholarly literature.

KEYWORDS: Yugoslavia, nuclear research, uranium, reactor, nuclear institutes, Commission for Support in Scientific Research

The Commission for Support in Scientific Research was established in 1952 within the Presidency of the Federative Peoples Republic of Yugoslavia, and in 1953 it was transferred to the jurisdiction of the Federal Executive Council. It was involved in the organization, financing and coordination of

scientific research in Yugoslavia, primarily focusing on geological and mining exploration for uranium ore, and the work of nuclear institutes that were established in Yugoslavia in the late 1940s and early 1950s of the 20th century (the “Boris Kidrič” Institute of Physics in Vinča, the “Jožef Stefan” Institute of Physics in Ljubljana and the “Ruđer Bošković” Institute in Zagreb). The President of the Commission was initially Boris Kidrič, and from July 1953 Svetozar Vukmanović Tempo. The secretary was Slobodan Nakićenović, and the members were Pavle Savić, Ivan Supek, Anton Peterlin, Robert Jeanet Walen, Ivan Gošnjak, Jovo Kapičić, Dragiša Ivanović and Stevan Dedijer. The bodies of the State Security Administration played an important role in the work. Its activities were conducted through ten meetings held between July 1952 and January 1955, as well as through correspondence with institutes, state and military authorities, and commercial enterprises and organizations. The main goal of the Commission was the development of nuclear research and the construction of the first Yugoslav reactor: the main activities were focused on the type, construction and price of the reactor, as well as on the production or purchase of graphite or heavy water as a moderator for the reactor. The greatest effort was invested in geological and mining exploration for nuclear raw materials. The Commission was also responsible for international cooperation, procurement of equipment, trips of experts abroad and the engagement of foreign specialists. The work of Commission was a part of the ambitious Yugoslav nuclear program during the first half of the 1950s. It was a period of goal formulation, wandering and disagreements, lack of cooperation and attempts to adapt to internal and foreign political circumstances. In the context of the Cold War international changes (launching of the *Atoms for Peace* program, strengthening international cooperation in nuclear energy, technological competition among the great powers, and Yugoslavia’s policy of balancing between the two blocs), in April 1955, the competences of the Commission were more centralized and transferred to the newly formed Federal Commission for Nuclear Energy, which subsequently assumed responsibility for the coordination and direction of nuclear research.